

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

VIZKELETY ANDRÁS

Azok a kutya magyarok...

Német barokk eposz a merseburgi csatáról

1626-ban a Merseburg közeli helységekben Grossenben, Naumburgban és Stössenben működő seborvos, Jacob Vogel (1584–1630 körül) arra érezte magát indítatva – e szándék feltételezhető okairól még alább szólunk – hogy egy öt *actus*ra tagolt eposzban megverselje a merseburgi csatát, amelyben a kalandozó magyarok 933-ban első súlyos vereségüket szenvedték el I. Madarász Henriktől.¹ E kis *curiosum hungaricum* hazánkban ismeretlen maradt, német nyelvterületen is a mű és szerzője csak annak köszönhető ismeretét és néhány méltatóját, hogy az eposz egyik betétjeként szereplő, többször megjelenített *Schlachtlied* (*Kein seeligr Tod ist in der Welt ...*), amely többször szerepelt az elsősorban egyetemi Burschenschaftok számára készült daloskönyvekben, az ún. *Commersbuch*okban, egészen az első világháborúig lelkesítette a német hazafias érzület.²

A Hans Sachs szótagszámláló, a felesleges hangsúlytalan szótagokat kiejtő modorában verselő derék felcser eleinte megmaradt a „kaptafánál” és népszerűsítő egészségügyi és más gyakorlati tanácsokat adott ki,³ majd a korai múlt hadi eseményeiről írt színműveket,⁴

1 Jacob VOGEL, *Vngrische Schlacht. Das ist: Poetische Beschreibung der gewaltigen grossen Vngrischen Schlacht: welche Keyser Heinrich der Erste / ... Auceps genant / Anno 933. Bey Mörseburg ... gehalten ...* Jena, 1626. – A ritka nyomtatványt Jankovich Miklós megvásárolta hungaricagyűjteménye számára, saját kezű bejegyzése alapján a *Collectio Poetarum Historico-rum* in 4° szakba sorolta be, a példány ma az OSZK-ban van Hung. h. 2638 jelzet alatt.

2 Ferdinand EICHLER, „*Kein seeligr Tod ist in der Welt*”, *Vierteljahrsschrift für Litteratur-Geschichte*, 2 (1889), 246–264; Uő, *Jacob Vogel: Ein Blick in die literarische Betriebsamkeit des 17. Jahrhunderts*, *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, 13 (1896), 387–406. – Gustav Roethenek a *Schlachtlied*ről a Porosz Királyi Akadémián 1914. okt. 20-án tartott a előadását a *Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin, 1914, 973 említi.

3 Kurtze Wandersregel..., Gera, 1616; Diogenischer Lasterbeller..., Jena, 1617; Erster Theil Der Wandersregel..., Jena, 1617; Ander Tractat der Wandersregel, Jena, 1617; Dritter Tractat der Wandersregel, Jena, 1618; Schiff- und LandApoteck... für Roß und Mann zu gebrauchen, Leipzig, 1621.

4 Bautzensturm..., [Leipzig], 1622; Clausensturm..., [Leipzig], 1622; Heroischer Helden-Blick..., Jena, 1624.

amelyek 1622-ben meghozták számára a *Poeta laureatus* címet. Ez kellő önérzettel tölthette el, mert a diplomát leköszölte az *Ungrische Schlacht* bevezetőjében,⁵ 1623-ban pedig saját dicsőítésére egy allegorikus költeményt nyomtatott ki,⁶ amelynek képi szubsztrátuma az *Ungrische Schlacht* címlapja előtt látható: Egy babérfán ülő, koronás, büszkesas (a szerző „Vogel”?) karmaiban könyvet tart, tekintetével (szavaival?) pedig a megjelenő Krisztus felé fordul.⁷ A kép persze a típus–antitípus kapcsolatot is jelezheti az eposz hőse *Auceps* (Madarász) Henrik és a szerző között, hiszen a fa alatt vadállatok (a bőszy magyarok?) leselkednek. Vogel mindenesetre vallási kérdésekben is hallatta hangját,⁸ így a madár karmaiban lévő könyv és a Krisztusra függesztett tekintet erre is utalhat.

A merseburgi csatára a latin nyugati historiográfia két közel egykorú szerzője tért ki részletesebben: Widukind corveyi szerzetes (925 körül–1004) a *Rerum gestarum Saxoniarum libri III* c. művében⁹ és a longobard Liutprand (920 körül–972) cremonai püspök, aki Berengár udvarából 956-ban Németországba menekült. Hat könyvre tagozódó munkájának az *Antapodosis* (Bosszú) címet adta.¹⁰ A későbbi történettudomány, egészen a modern korig is lényegében e két munkára támaszkodik,¹¹ jóllehet Widukind háttérkommentárjait a mai kutatás sokszor székspezzissel fogadja és szerzőjüket „a csuhás regős” névvel illeti.¹² A karolingok kihalása (911) után előbb a frank Konrád került az állam élére, majd a szász hercegi dinasztiai uralkodott mintegy száz évig. Az első uralkodó Henrik (916–936) az eposzban is állított hagyománnyal ellentétben sohasem volt császár, sőt a királlyá való felkenés szertartását is visszautasította, a koronát azonban elfogadta.

Henrik lényegében szerencsés kezű kül- és belpolitikájával most nem foglalkozhatunk,¹³ csupán katonapolitikájának azon vonását említenénk meg, amely szerint fel-

5 Testimonium Vogelii poetae, B1r–B2v.

6 Poetischer Adler..., Jena, 1623.

7 A metszetes lap az OSZK példányából hiányzik, EICHLER, 1889, 252 írja le és interpretálja így a képet.

8 *Poetisches Reißgespräch mit Juden / Türcken / Heiden / Arianern / Photianern / Calvinisten / Papisten / Widertäufern unt andern Secten / etc.: Von der H. Dreyfaltigkeit: Ewiger Vorsehung und Gnadenwahl: Christi Person und Ampt...*, Jena, 1624.

9 GOMBOS, Albinus Franciscus, *Catalogus fontium historiae Hungaricae*, Tom. III, Bp., 1938, 2659–2663 rövidített szöveg, uo. a teljes kiadásokról. – Magyarul: *A honfoglalás korának írott forrásai*, szerk. KRISTÓ Gyula, Szeged, 1995, 219–223, uo. az előző fordításokról és kiadásokról. Ezek kritikai értékeléséről VESZPRÉMY László, *Megjegyzés a magyarok taktikájáról a merseburgi csatában*, Hadtörténeti Közlemények, 34 (1987), 315–317.

10 Kivonatos latin szöveg és a kiadások adatai: GOMBOS, i. m., II, 1469–1474. – A teljes krónika magyarul: *Liutprand történeti munkái*, szerk. GOMBOS F. Albin, Bp., 1908. (Középkori krónikások 6–7). Újabb fordításokról: *A honfoglalás korának...*, i. m., 211.

11 VESZPRÉMY, i. m., 315.

12 Gerd ALTHOFF, *Die Ottonen, Königsherrschaft ohne Staat*, Stuttgart–Berlin–Köln, 2000, 30: „Spielmann in der Kutte.”

13 Erről ALTHOFF, i. m., 29–68.

ismerte, hogy az egyes törzsek nem állhatnak sikeresen ellen a kalandozó magyaroknak, hanem támadás idején az egész királyság világi és egyházi fejedelmektől segédcsapatokat kell követelnie, és településeit, várait folyamatosan megerősítenie, ezekben készleteket felhalmoznia.¹⁴ E reformok bevezetésére majdnem egy évtized állt Henrik rendelkezésére. 924-ben, az akkori veresége ellenére ugyanis egy elfogott magyar főember szabadon bocsátásával és évi adófizetés kötelezettségével kilenc évi fegyverszünetet biztosított magának. A kilenc év elteltével azután a magyarok újra megjelentek Szászország határain, és követelték az adófizetés meghosszabbítását. Ezzel kezdődik Vogel eposzának cselekménye.

A cselekményt megelőző prolókus a büszke költő valamennyi művének felemlegetésével kezdődik,¹⁵ melyeknek babér-ágyán a szerző joggal merülhetett eleddig álomba, mígnem vad harci zaj ébresztette fel,¹⁶ amelytől az egész ország lelket és testet sorvasztó rémületbe esett. E „betegség” tüneteit és az Istentől rendelt erény-orvosságokat a tanult felcser szakkifejezéseivel írja le Vogel, majd az epikus feladatra való isteni meghívás jegyében az erény, a *virtus* szólítja meg a lustálkodó költőt, hogy induljon el hírneves csatahelyekre, tanulmányozzon forrásokat és örökítse meg a hatalmas nagy magyar csatát (*die gwalting groß Vngrische Schlacht*). A helyszínen a kortárs Gottfried von Wolffersdorff, fejedelmi tanácsos és kapitány mutogatja meg az egykori harcállások helyét, majd Vogel hozzáfog a forrástanulmányokhoz, amelyek közül némelyikre a kötet végén azonosíthatóan utal. Az egyik szereplővel kapcsolatban említi Ernst Brotuff (*Brottufius*) merseburgi történész és jogtudós krónikáját,¹⁷ az események leírása és a számos fiktív szereplő tekintetében azonban inkább a szerzőnek egy másik munkájára támaszkodhatott,¹⁸ amely a Vogel által csak általában említett *Turnierbuchok* közül Georg Ruxner könyvéből vette át a neveket.¹⁹ Ruxner ugyanis abból indult ki, hogy az első lovagi tornát

14 KRISTÓ Gyula, *Az augsburgi csata*, Bp., 1985, 73. (Sorsdöntő történelmi napok 8). ALTHOFF, 53–55.

15 Egy Colloquium poeticum, von der Teutschen *Poeterey* címmel említett művét nem tudtam azonosítani.

16 Feltehetőleg utalás a Harmincéves Háborúra.

17 *Chronica von den Antiquiteten ... der ... Stadt Marsburg*, Budissin, 1556. – OSZK Ant. 2783.

18 *Historia: Von dem aller Grosmechtigsten etc Fürsten und Herrn / Herrn Heinrichen des 1. Des namens / Römischen Keysern etc. ... Vnd von der grossen Vngerischen Schlacht ... Sampt der Historia / von erbawunge des Closters Pforta ... mit fleis beschrieben*. Leipzig, 1556, OSZK Ant. 4830, I. Henriknek a középkori historiográfiában kialakult képéről Fritz SCHRÖDER, *Das Bild Heinrichs I. in der deutschen Geschichtsschreibung des Mittelalters bis zum Interregnum*, Halle / S, 1949, gépiratos disszertáció. – Köszönet Veszprémy Lászlónak, hogy a disszertáció másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

19 *Thurnierbuch / Das ist: Warhaffte eigentliche vnd kurtze Beschreibung / von Anfang / Vrachsen / Vrsprung vnd Herkommen / der Thurnier im heyligen Römischen Reich Teutscher Nation / Wie viel offentlicher Landthurnier / von Keyser Heinrichen dem Ersten ... biß auff Keyser Maximilian den Andern ... besucht worden*, Frankfurt a. M., 1578, OSZK Ant. 1816.

I. Henrik a győzelmes merseburgi ütközetet követően, melynek előkészületeivel, a résztvevő segédcapatok összetételével Rűxner hosszasan foglalkozik, Göttingenben rendezte. Ezekből a könyvekből szedte össze Vogel azt a több mint 900, néven is nevezett, külön névmutatóban is feltüntetett, nyilvánvalóan a jelen hatalmasságokkal rokonítható „hóst,” akiket eposzában felléptetett. Hivatkozik még Vogel ebben az utószóban mindenféle annalesre, krónikára és más könyvekre, penészes tekercsekre, melyeket egerek, molyok és férgek összerágtak (egyét közülük Innsbruckban talált), mindez azonban feltehetőleg csak tudálékoskodás, ami az eposz folyamatát kísérő marginális megjegyzéseiben is megfigyelhető. Ezek többnyire a tartalmat kommentálják, fiktív vagy valóságos (bibliai, antik) forrásokat neveznek meg. A negyedik *actus*-ban említett *Garzon in Welschland* alatt bizonyára Liutprand értendő.²⁰

Az első *actus* (mindegyik *actus* előtt egy, a tartalmat megadó négysoros *argumentum* áll) az obligát eposzi *invocatio* után, amely ez esetben minden költő (*Scribent*) segítségért esedezik, a főhóst, Henriket lépteti fel, aki a császári tanácsülésen bejelenti szándékát: megtagadja a magyaroknak az adófizetést. A későbbi fővezér, Walther Hoyer grófjának helyeslése után a „császár” egy kis királytükörrel felérő programbeszédet tart, amelyben – Vogel többször felhasznált, kedvelt hasonlata – az állat- és madárvilágra hivatkozik, melyek, miként az emberek, a szabadságot becsülik legtöbbszörre. A szabadságnak pedig ellentmond az adófizetés kötelme. A három nap múlva megjelenő magyar követekre itt és a továbbiakban rázúdul a nyugati történetírásban a keleti lovas-nomádokra alkalmazott negatív toposzok teljes tárháza, fennhéjázó durvaságukra válaszul Walther gróf egy levágott farkú rühes kutyát vet elébük, mire a követek fenyegetőzve távoznak.

A második ének (*actus*) a hadjáratra illetve a védekezésre való magyar és német készlődésről szól. A magyarok összegyűjtik „tatár, orosz, szkíta (!), vend, lengyel, szarmata, oláh, moldvai, krajnai stb.” híveiket, és embert, állatot nem kímélő pusztító kegyetlenséggel közelednek szász földhöz, a német tartományok, fejedelmek, főurak, városok, püspökségek, apátságok stb. Itáliából, Burgundiából, Angliából is megküldik kontingenseiket, és megindulnak a hitelt érdemlő megnevezett helyeken az erődítési munkálatok, melyek még látható maradványait, mint a jövőendő győzelem jeleit, külön *allocutió*-ban szólítja meg a szerző. Az egybegyűlteket vallásos hitre és sztoikus erényességre (a szenvedélyek megfékezése, hajóút-metaphora) inti Henrik, de hadművészeti oktatásban is részesíti vezéreit. Ennek végeztével Vogel külön kiemeli, hogy a „császár” megfelelő számú seborvosról is gondoskodott.

Természetesen egy Istentől hivatást nyert poéta is fellép a harmadik *actus* elején. Itt, az egybegyűlteket ünneplő lakomán hangzik fel az említett, 11 tizenhatsoros versszakból álló *Schlachtlied*, amelyet a résztvevők „háromszor-négyszer is” előadatnak a dal-

20 EICHLER, 1889, 257.

okkal, és amelyet a pütkösdi csoda analógiájára mindenki saját nyelvén hall. A nagy lelkesedést látva Henrik a mansfeldi gróf vezetésével előőrsöt küld ki, amely máris nagy győzelmet arat, hatezer magyar esik el, saját veszteségük 16 fő. Már ezen csatározások leírása során megnyilvánul Vogelnek a későbbiekben az unalomig variált előadásmódja: a csata számtalan párharc sablonos leírásának sorozatává válik, mert a szerző csaknem ezer megnevezett szereplője mindegyikének le kell vágnia egy magyar fejét, vagy legalábbis a karját. A szerző végül itt is polgári foglalkozásának fontosságát és érdemeit hangsúlyozza: a csata után a harcosok langyos fürdőt vesznek, hogy izmaik lazuljanak, erejük visszatérjen.

A negyedik, leghosszabb *actust* a fővezér, Mansfeld gróf újabb állat-hasonlatokkal fűszerezett buzdító szónoklata vezeti be, aki szavai végén felkéri a költőt, hogy harci dalát újra adja elő. Ezután a már említett modorban egymást követő csataleírások következnek, amelynek csúcspontja a német fővezér és a csúfosan elutasított magyar követség vezetője közötti párharc hosszas bemutatása. A magyarok, szkíták, tatárok, oroszok stb. hullanak, de e szakasz végén Esicus herceg is elesik.

Az eddig megnevezetlenül maradt keresztény főemberek az üldözés során tüntetik ki magukat: több mint 100 000 pogány halott és feleannyi fogoly a végeredmény, a megkeresztelkedett foglyokat Henrik nagylelkűen szabadon engedi. Győzelmi ünnep, *Te deum*, temetés zárja az eposzt, de a lakomán a poétának még egy győzelmi éneket kell zengenie, melynek szövegét azonban a kötet nem tartalmazza.

A nyomtatvány megjelenésének évében, 1626. április 26-án Merseburg közelében, a dessauai Elba-hídnál a harmincéves háború egyik nevezetes csatája zajlott, amelyben a császári (katolikus) csapatok Wallenstein vezetésével megverték Ernst von Mansfeld protestáns seregét. A másik protestáns hadvezér Christian von Braunschweig ugyanis az Elba mellékén területeket nyert, és Mansfeldnek kellett volna az elbai átkelést biztosítani.²¹ Ennek ismeretében Eichler feltételezte, hogy ez az esemény készítette Vogelét az eposz megírására.²² Felmerül azonban a kétely, hogy ilyen gyorsan követte volna Vogel az eseményeket? Mi készítette volna a sietségre, hogy néhány hónap alatt megírja és kiadassa a könyvet? Az evangélikus lelkészfiúknak azonkívül nem sok oka lehetett arra, hogy a katolikusok győzelmét ünnepelje. Az bizonyos, hiszen a prológos félreérthetetlenül hivatkozik rá, hogy a közelben dúló háború tette Vogel számára aktuálissá a témát. De a magyar veszélytől való félelmet, talán Bethlen csapatainak Sziléziát már veszélyeztető előretörése jelenthette. Bethlen 1625-től kezdve egyik főszereplőjévé vált a harmincéves háború ún. dán szakaszának. Ugyan Bethlen a protestáns oldalon vett részt a háborúban, de vegyes összetételű seregének nem lehetett jó híre.

21 Karl BRANDI, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation*, München, 1960, 486–488.

22 EICHLER 1889, 259. – Vö. Richard NEWALD, *Die deutsche Literatur vom Späthumanismus zur Empfindsamkeit*, 6. jav. kiad. München, 1967, (Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart 5), 355.

Vogel eposzának tartalmi elemzése, a forrásokkal való összevetése még egy ígéretes szakdolgozat vagy akár disszertáció témája lehetne. Céлом csupán e különös kis mű bemutatása volt, jubiláló barátom delectálására.